

A MŰVELŐDÉSUGYI MINISZTERIUM
DIAFILM-SOROZATA

az általános iskola 5. osztályának magyar irodalom tanításához

Hogyan keletkezik a népmese?

Kiadja:
Magyar Diafilmgyártó Vállalat
Budapest, 1970

Készült:
az Országos Tanszergyártó és Értékesítő Vállalat
Kutató Osztályának
irányításával

DR. BROSZ ROBERTNÉ
munkája

Hogyan keletkezik a népmese?

(A népmesei rész és az összefoglaló-óra anyaga)

I.

A képek témái

- 1-2. (Cimkockák)
3. A fonóban (A közösség mesehallgatása)
4. Magyarok; Felidéző kép a kiskondásról és a táltos lóról. (Tündérszép Ilona)
5. Kinaiak; Meng Csiang a torony erkélyén. (A hűséges asszony, aki bánatával megindította a köveket)
6. Gruzok; A rablók pincéjében. (Tanulj mesterséget)
7. Vietnamiak; A folyó sárkánya a baltával. (Az aranyfejsze)
8. Lengyelek; Tehenet vezető kislány. (Hétéveske)
9. Szereplők
10. Tablószerű kép: tündér, óriás, boszorkány stb.
11. Miről mesélnek?
12. Átváltozás (hattyu és tündérek)
13. A repülő varázsszőnyeg
14. Boszorkányok "munka" közben
15. Az égig érő fa csodája
16. Mi a mese vége?
17. A parasztfiu lakodalma a tündérral

18. A gazdag ur bűnhődése
19. A királyfi és a szegénylány házassága
20. Győzelem az akadályokon

21. Vándorolnak a mesék
22. Kereskedő az oázisban
23. Katona mesél a fonóban
24. Vándordíák mesével szórakoztatja társait

25. Hogyan maradtak fenn a mesék?
26. Mesegyűjtés, jegyzés
27. Öreg parasztasszony a gyerekeknek regél
28. Mai mesegyűjtés: Kulturházi jelenet (Magnós felvétel)
29. Benedek Elek és a Grimm testvérek arcképe
30. A mesék internacionalizmusa (fekete, fehér, sárga és rézbőrű gyermekek együtt olvasnak mesét)

A képek felhasználásának lehetőségei és módjai:

A Tanterv a következő követelményeket állítja központba a népmese tanításánál:

"A tanulónak fel kell ismerni a nép képzeletvilágának, társadalomszemléletének, vágyainak, igazságszeretetének megnyilatkozását.

Éreznie kell az osztályharc lényegét és ezt egyszerűen meg kell fogalmaznia. . . . A mesevilág szélesebb körű ismeretével a gyereket el kell juttatni egy egészséges internationalista szemlélethez.

Az irodalomelmélet vonatkozásában a meseszereplők a meseelemek, a valószerű és csodálatos mozzanatok összefonódásának felismerése a követelmény. Ugyancsak lényeges a népmesék hármastagolódásának megfigyeltetése, továbbá a népmesék jellemző kifejezéseinek a megtanítása.

Természetesen cél az állandó olvasás-gyakorlás, és a mese szövegeinek színes reprodukálása is.

A fogalmazási ismereteket a megfelelően kiválasztott szavak gyűjtése és aktivizálása segíti. A szókincsfejlesztés szóban, írásban, a mondatalkotási gyakorlatok továbbra is elsőrendű célok maradnak."

Ezeknek a feladatoknak az elvégzését szeretnénk segíteni a képekkel.

A szemléltetés a korszerű oktatás elengedhetetlen követelménye. A bemutatásnak csak akkor van didaktikai jelentősége, ha az az oktatási tevékenységnek szerves része. Akkor tanulnak legtöbbet a gyerekek, ha a képeket a tanárok megbeszélik velük, irányítják a megfigyelést, és az óra célját megközelítő elemzést végeznek.

Kisebb gyerekeknél több segítséget, kérdést kell adni, a nagyobbaknál állandóan növelni kell a tanulói aktivitást.

A képek tanítanak. Sokféle funkciójuk van. Felhasználhatjuk az érdeklődés felkeltésére, a korábban szerzett ismeretanyag rögzítésére, de beépíthetjük az új anyag tanításába.

Nem lényegtelen eldönteni azt sem, hogy milyen mennyiségben használhatjuk az órákon a dia-képsort. Mennyit bír el a tanuló az élmény befogadása tekintetében? Az osztály összetétele és a körülmények fogják ebben a vonatkozásban a tanár tervezőmunkáját befolyásolni. Számtalan kísérlet bizonyította, hogy 5-6 kép vetítése a téma felidézésében, írásbeli tükröződésében sokkal jobb eredményeket hozott, mint 15-20 kép egyszerre történő bemutatása. Az összefoglaló-, rendszerezőórák azonban kivételek ez alól. Ha a tanár az órákon rendszeresen segítette képekkel a fogalom tisztázását, az összefüggések feltárását, vagy a szó- és írásbeliséget tartalmazó gyakorlatok beiktatását, úgy az összefoglalásnál sok ismert kép kerül a tanuló elé, amelynek célja már csak az, hogy a régi ismereteket felidézze. Így kiküszöbölhető a tanuló érzelmi, értelmi túlterhelése.

Nagyon vigyázzunk a képek hatásaival, felhasználásának módjaival. A tanult anyag más megközelítését kell segítenünk, vagy a tanulandó anyagot előkészítenünk. Ez több is, kevesebb is a hagyományos tanulási folyamatnál. Több, mert részleteket emel ki, így fogalmakat bővit, alaposabb, mélyebb elemzési lehetőséget ad, - egyuttal kevesebb is, mert elszakít a nagy egésztől, háttérbe szorít bizonyos intellektuális, emocionális anyagot.

A rész és egész arányainak, az analízis és szintézis problémáinak megoldását a tanár tervezőmunkájának kell harmonikussá tennie. Azaz a jelenség és lényeg dialektikus kapcsolatát tudatosítania.

Nevelési szempontból elsődleges cél a gyerek azonosulása a mese hőisével. Érezze azt, hogy ő Hétéveske, aki okosságával megszégyeníti az irigy nagybátyját. - Vagy legyen a gyerek "balga szolga", aki husángjával megbünteti a kapzsi gazdát.

A képek éppen az identifikációt teszik lehetővé. Ennek következménye mindig a pozitív állásfoglalás, a mélyebb érzelmek és a tisztább fogalmak.

Igy segíti a képsor a világnézeti nevelést. Nem utolsósorban meg kell említenünk azt is, hogy a képekhez-szoktatás, a látásmód fejlesztése igen erősíti a tanuló esztétikai érzékét, a művészi képek megérezését, megértését.

Adjuk meg tehát gyerekeinknek a látás örömét!

Az eddig elmondottak alapján nézzük meg mit és hogyan lehet a Tanterv szellemében, a Tankönyv és a Kézikönyv feladatrendszerén belül az órákon felhasználni.

A képanyag alapján egy-egy tanítási órához az érdeklődés felkeltésére, illusztrációra, vagy készségfejlesztésre alkalmasak például a 3, 4, 5, 6, 12, 15, 18, 19, 27 és a 29-es képek.

Ezek a képek segítik a tanárt a szemléltetésben, a mese hangulatának, légkörének megteremtésében, egy-egy fogalmazási részfeladat elvégzésében. Alkalmat adnak a képek a szókincsfejlesztésre, a mondatalkotás gyakorlására, párbeszédek szerkesztésére.

Feladatuk az is, hogy felhasználásukkal az irodalomelméleti anyagot könnyebben tanítsuk meg. Megfigyeltethetjük a mese szereplőit (10-es kép), a meseelemeket, a csodálatos fordulatokat, a varázseszközöket. (12, 13, 14-es kép).

Ha a fentiek alapján óráról-óra vetítettük a képeket, úgy az összefoglaló-órán nem lesz probléma a teljes diaanyagot, 5-6 új képpel kiegészítve, a tárgyalásba beillesztve vetíteni.

A Kézikönyv 61/22 órája tervezi meg a népmese összefoglalását:

- a./ Rövid, játékos formában felelevenítik a népmeséket.
(3-8 kép)

b. A tanár a szereplőket említi, míg a tanulók megmondják a mese címét. (3-8 kép)

A képek kapcsán ügyesen lehet kerestetni az odavágó meserészeket is, így a kép és szöveg együttes felidézése mélyebben rögzíti az ismeretanyagot.

A 10-es kép a meseszereplőket, a 12, 13, 14, 15-ös képek mesecselekményeket idéznek fel. (Ez ugyancsak a Kézikönyv tervezéséhez kapcsolódik.)

A 17, 18, 19, 20-as képek az igazságra éhező, a maga boldogságát kereső paraszti hős vágyainak népmesei beteljesülését mutatják. Nevelési szempontból a legdöntőbb képek ezek, mert az osztályharc elemi fokon való megértését teszik lehetővé.

A mesék vándorlását a 22, 23, 24-es képek kitűnően érzékeltetik. Sugalmazzák a mesék világának internacionalizmusát.

A 26, 27, 28, 29-es és a 30-as kép mesegyűtéssel, annak lejegyzésével s a mesék földrészeket összekötő testvéri humanitásával foglalkozik.

Nincs olyan gyerek, aki a 30. kép után ne értené, (ha nem is tudja esetleg szavakba foglalni) az internacionalizmus eszméjét.

III.

A képek tartalma

A képsort Gyórfy Anna grafikusművész készítette. Derűt, színt, főleg lírai realizmust sugárzó képei kitűnően tudják tolmácsolni a nép életmódját, vágyait és egyszerű értékeit.

1-2. kép: (Cimkockák)

3. kép: A mese születésének bölcsője: a fonó. A megfáradt, gondoktól gyötört ember itt ereszti szabadjára alkotó képzeletét. Itt csiszolódnak tökéletes gyöngyszemekké a fantázia szülöttei: mesévé, népdallá, balladává . . .
(A közösség mesét hallgat.)

4. kép: Tündérszép Ilona. A magyar mesevilág tipikus meséjének egyik jelenetét látjuk. A táltos ló a kiskondás segítségére siet. A győzelem légköre érződik a képen.
Felhasználhatjuk a képet illusztrációnak, megfigyeltetve vele a mese csodáinak sorsdöntő szerepét. (Tankönyv, 14/2.)
Kiemelhetjük a táltos csikó önzetlen segítségét (Kézikönyv, 46/10-12 óra). Vetíthetjük a készségefejlesztés érdekében is. Így felhasználhatjuk tömörítésre, párbeszéd szerkesztésére, részletes mesemondásra is. (Kézikönyv, 46/12 óra)

5. kép: A hűséges asszony, aki bánatával megindította a köveket. A kínai mesevilág rajzi megoldásában új színnel, keleti hangulattal találkozik a gyerekek.
- Meng Csiang hűsége, a zsarnok császár elleni gyűlölete nevelési szempontból igen hatásos. A képen a kínai emberek sokasága. Hallgatják az elkeseredett asszony átkait. Meng Csiang mozdulataiban a grafikus már megsejteti az asszony elhatározását: inkább a halál, mint a zsarnok császár. Csak jó képességű osztállyal tárgyaljuk ezt a szöveggyűjteményi mesemondát. Kapcsolhatjuk a Tanulj mesterséget! c. meséhez kiegészítő olvasmányul. A képet illusztrációként s a Kínai Nagy Fal fogalmának tisztázására is használhatjuk. (Kézikönyv, 60/21. óra.)
6. kép: Tanulj mesterséget! Az országjáró álruhás királyt a rablók elfogják és egy pincébe belökkik. A mese romantikus szövegét a kép kitűnően ábrázolja. Háromszintes megoldásban vetíti a történetet. A mélyben a foglyok, a lépcsőn az egyensúlyátvesztő, zuhanó király, s az ajtó előtt a kegyetlen haramiák. Hogyan szabadul meg szorongatott helyzetéből? (Tankönyv 27/1.) A kép segítségével a mesemondás formáit is ismételhetjük. (Kézikönyv, 15-22. óra.)
7. kép: Az aranyfejsze. A tanulók kedves és praktikus meseje. Rövid, éppen ezért a szerkezeti tagoltság gyakorlására igen alkalmas. Kitűnő nevelési lehetőség is tartalmaz. Ez utóbbit szeretnénk segíteni

a képpel. A vizek jó sárkányának és a becsületes vietnami favágónak jelenetét el is szoktuk játszani. A kép alapján a párbeszéd gyakoroltatása, a történet tömörítése, a színhely páromon-datos leírása igen célszerű.

8. kép: Hétéveske. A népviseletbe öltözött lengyel kis-lány vezeti a tehénkét, egyetlen vagyunkájukat. Miután az irásmű címét tanulják, használjuk fel a képet nemcsak illusztrálásra, hanem cimadás lehetőségére is. (Kézikönyv, 57/20 óra.) A fenti képeknél a környezet és ruházat megfigyeltetésére is gondoljunk. Különbféle nemzetek meséi, különféle emberek történetei ezek, a szereplőknek mégis egy a sorsuk.
9. kép: Szereplők:
- 10.kép: A mesék állandó szereplőit látjuk, a tanulók jó ismerőseit. A kép felhasználása összefoglaló-órán célszerű. (Kézikönyv, 61/22. óra.)
11. kép: Miről mesélnek?
12. kép: Tündérszép Ilona átváltozási jelenetét látjuk a képen. A tóparton hattyuruhák, a vízben pedig a hancurozó tündérek. A kastély, a vidék a mese légkörét árasztja. A Tankönyv 14/2. feladathoz kapcsolhatjuk a kép tartalmát, és a Kézikönyv összefoglaló-órájánál is újra vetíthetjük.

13. kép: A repülőszőnyeget látjuk "munka" közben. A táj, a tetők, az utasok a titokzatos keletet tükrözik. A népmesék őshazájának az észrevetése legyen a cél. Az Ezeregyéjszaka meséinek kalandos utieszköze ez a varázsszőnyeg. De átveszik ezt a motívumot az Andersen mesék és W. Hauff keleti világot ábrázoló könyvei is. A varázsszőnyeg kapcsán világirodalmi áttekintést adhatunk. (Ezzel kapcsolatban még az olvasómozgalomra hívhatjuk fel a figyelmet.)
14. kép: Meseromantika. Sötét erdő, holdvilágos éjszaka, boszorkányok tanácskoznak a tisztáson a tűz mellett. Egy későn jövő vasorru baba seprűvel száguld a találkozóra. Előkészítő jellegű kép a János vitéz tanításához. Egyben összegező is, mert a német és magyar mesekincs főalakjai ezek a csodálatos lények. A szűken vett szókincsgyűjtésen, mondatalkotáson túl, a fő cél a gyermeki képzelet alkotó módon való fejlesztése.
15. kép: Az égisz fa a mítoszok világát ábrázolja. (Ezt nem kell tudnia a tanulónak!) Kitűnő rajzi megoldásban látjuk az emeletes, "többszintes" csodálatos fát. Kastély, ékszererdő, a mindentudó öregasszony, sárkány stb. jellegzetesen magyar mesemotívumok. Bemutatása a Tankönyv 14/1, 2. feladatának elvégzéséhez jó, és a Kézikönyv 46/10-12. és 61/21. órájának összefoglalásához is.

16. kép: Mi a mese vége?

17-

20. kép: Minden mesének jó a vége, a nép álmai, vágyai beteljesülnek. A szegény gazdag lesz, a szolga megtorolja a rajta esett sérelmeket, a szegénylány királyfit kap férjül, a gyenge, a legkisebb győz a gonoszok, erősek, vérszomjasok felett. A földi nyomoruság utvesztőjéből Tündérországba jut a parasztfiu. De még a halált is le lehet győzni! Nem kell más, csak az "Élet vize" hozzá.

A nép törhetetlen optimizmusa árad a mesékből. S ezt kell megéreztetni a képek alapján. A mesemondó mindig a nép pártján áll, ezért viszi ügyét győzelemre. Ha az akkori valóságban nem lehetett, legalább a mesékben volt boldog.

Igy lesznek a mesék a parasztság legszebb álmai, mert így tud csak a nép igazságot szolgáltatni önmagának.

Az öt képkocka ezeket a gondolatokat rajzolja meg. A parasztfiu lakodalmát üli Tündérszép Ilonával.

A balga szolga megveri a jámbor urat. (Kézikönyv, 50/13-14. óra.)

Tanulj mesterséget c. mese parasztlánya felesége lesz a királyfinak. (Tankönyv, 27/2. feladat.)

Furgangjával, eszével a népi hős legyőzi a sárkányt, megöli a medvét.

Az igazi jutalom pedig Tündérország. Kevesen léphetnek oda be. Csak a szegények, a nagyon jók, s a nagyon szomorúak. Ott még a halált is le tudják győzni.

Mind az öt kép teljességében a népmese összefoglaló-óráján használható fel. (Kézikönyv, 61/22. óra.)

21. kép: Vándorolnak a mesék

22-

24. kép: A mese nem ismer országhatárokat. Ezt fejezi ki a három kép.

Vándor kereskedők pihennek az oázisban. Nemcsak az árukat cserélik ki, hanem a hallott meséket is. Itt kelt életre Aladdin története, Szinbád csavargásait is itt szőtték a meseszőnyegbe, kalifák, dzsinnek indulnak világot hódítani. Innen jöttek ők az Ezeregyéjszaka világából.

Hasonló a szerepük a világot járó diákoknak, s éveket katonaként szolgáló parasztfiuknak.

Tanult diákok, fáradt obsitosok fizetnek egy-egy mesével a kapott meleg ételért vagy az éjszakai szállásért.

A három képet a Tankönyv 33. oldalánál "A minden nép mesél" című fejezetnél célszerű bemutatni és a Kézikönyv, 61/22. órájánál.

25. kép: Hogyan maradtak fent a mesék?

26-

30. kép: A népmese szájról-szájra terjed. A tollfosztó öregasszony mondja meséit a kicsinyeknek. Azok megnőnek és továbbadják saját gyerekeiknek. Így változik, csiszolódik a mese szövege és válik tökéletesebbé.

Nehéz volt a gyűjtés. Valamikor kézzel írták aztán gramofonra vették. Ma már a magnetofon világában egyszerűbb a gyűjtés.

A magyaroknál Benedek Elek, a németeknél a Grimm testvérek jegyezték fel sok-sok népmesét.

Igy lett közkinccsé a mesevilág. Így forrasztja egy testvérré ez a művészet is a fehér, sárga, fekete, vagy rézbőrű gyerekeket.

